

A telepi cigány meg az ő kontextusai

Lukács György

gylukacs@autonomia.hu

Az Európai Parlament 2010. május 19-én fogadta el a 437-es számú szabályzatát, amely a marginalizált közösségek lakhatási körülményeinek javítására szolgáló pénzügyi források fölött rendelkezik. Ugyan a szabályzat mindösszesen két helyen említi a „roma” szót (ez esetekben is egy korábbi rendelkezés címében szerepel a kifejezés), a legtöbb tagország szakpolitikusai számára nyilvánvaló, hogy ennek a támogatási lehetőségnek az egyik fő célcsoportját a roma közösségek jelentik. Különös hangsúlyt ad a rendelkezésnek az olaszországi és a franciaországi helyzet, ahol is a menekültpolitikát és a szociálpolitikát egybe-mosva (és egyben negligálva) utasítják ki az országból az amúgy szintén európai útlevelemmel rendelkező romákat. Európa szembeütnően nem tud mit kezdeni a romákkal. Pontosabban Nyugat-Európa nem tud mit kezdeni a kelet-európai romákkal, ki-ki a saját „marginalizált közösségét” elkezelgeti. (Mindez nagyon hasonlatos ahhoz a jelenséghez, amikor a magyarországi települések vezetői arról panaszkodnak, hogy a már régóta itt élő cigányokkal nincs nagy baj, csak mindig az újonnan betelepültek okozzák a problémát.) Mindenesetre az Európai Parlamentben most a lakhatási helyzetre koncentráló, de ugyanakkor komplex projektektől várják a kérdés megoldását. Az uniós pályázati rendszerben ott-honosan mozgó olvasók tudják, hogy projekt nem létezhet szükségletfelmérés nélkül, márpedig telepeket, szegregátumokat közel teljességgel feltérképező kutatások még az egyes tagállamok szintjén sem nagyon születtek, nemhogy európai szintű összesítésben. Pontosán még azt sem tudjuk, hogy hány telepről, szegregátumról beszélünk, arról már nem is szólva, hogy az itt élők tényleges szociológiai jellemzőiről, megélhetési lehetőségeiről és mintáiról vajmi kevés információ. Márpedig e nélkül a tudás nélkül a szegregátumok, telepek lakói csak indikátorok maradnak a marginalizált csoportok támogatási rendszerében – és itt most elnézést kérek az eurokrata nyelvhasználatért.

A *Szociológiai Szemle* jelen romablokkja természetesen nem arra vállalkozik, hogy a hiányzó lyukakat betömve a hazai szegregátumok számosságát, az ott élők szociológiai elemzését megadja, és ezzel támasszon alá bármiféle támogatási rendszert. Ugyanakkor olyan kutatások kerülnek bemutatásra, amelyek a fenti cél eléréséhez közelebb vihetnek.

Domokos Veronika és Herczeg Béla kutatási beszámolója leginkább egy gyors-jelentés a hazai szegregátumok, telepek lehetséges számáról és elhelyezkedéséről. Az általuk bemutatott adatok, amelyek szerint majd' minden harmadik magyar településen találhatók szegregátumok (ahol összesen 300 ezren élnek – és ez a lakosság számosságának alsó értékére vonatkozó becslés), önmagában is súlyos állítás, hozzátevé, hogy ebben a számban a teljesen elgettósodott települések és azok lakosai nem szerepelnek. Beszámolójuk nem átfogó szociológiai kutatásnak lett szánya, sokkal inkább egy jövőbeni támogatási rendszert megalapozó jelentés.

A blokk következő írása Solt Ágnes kutatásán alapul, ő nem a szegény- vagy cigánytelepek számosságát próbálta felderíteni, hanem az ott élők mentalitását. Kutatása, illetve ennek sajtóbeli tálalása komoly vitákat indukált, s emiatt érdemes részletesebben is foglalkozni a fogadtatás történetével.

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) 2009. november elején sajtótájékoztatót tartott, ahol egyik munkatársuknak, Solt Ágnesnek a szegregált cigánytelepeken folytatott kutatásának beszámolóját ismertették. A média képviselői – ideológiai, politikai hovatartozásuknak megfelelően – be is számoltak a kutatási eredményekről, majd a *Népszabadság* újságírója más társadalomkutatókat is megkért, hogy kommentálják a hallottakat, olvasottakat. A megkérdezett szociológusok szinte egyöntetűen elutasították a kutatás eredményeit, szakmaiatlanságra, tapasztalatlanságra hivatkozva, illetve azt hangsúlyozva, hogy a beszámoló megfogalmazása lehetőséget adott a jobboldali sajtónak, hogy negatív színben tüntesse fel a cigányokat.¹ Magát a kutatást a Polgár Alapítvány támogatta, amely azonban a kutatási beszámolón már nem akarta szerepeltetni a nevét és logóját – ez szintén azt a benyomást erősítette, hogy valami „nincs rendben” ezzel a kutatással. Ezek után az OKRI munkatársai vették védelmükbe kollégájukat, elsősorban a kritikai attitűdök jogosságát vonva kétségbe. Az *Esély* című folyóiratban Dupcsik Csaba (2010) idézi, hogy a világhálón több mint 10 000 oldal található Solt Ágnes cigánykutatására keresve. Sajátos, furcsa vita kerekedett, különböző internetes fórumokon blogoltak és kommenteltek az olvasók, egyrészt arról a néhány mondatról, amit a sajtó kiragadott, másrészt arról, hogy Solt Ágnes bírálói leginkább azt nem fogadják el, hogy más eredmények születtek, mint az ő munkáikban, holott nincs joguk „monopolizálni” a cigánykutatásokat. A publicisztika eljutott addig a magasságig, amikor is már érvként került elő, hogy melyik kutató hol rendelkezik bejelentett lakcímmel, és magáról a kutatásról, annak eredményeiről egyre kevesebb szó esett. Szakmai botrány kerekedett, amibe az internetes sajtót olvasó és író közönség is egyre jobban bekapcsolódott. A cigánykérdés ezúttal nem egy bűnügy kapcsán került a középpontba, hanem egy cigánytelepekről szóló kutatás révén. Ilyen eddig még nem történt. A hazai társadalomkutatás közel fél évszázada elég hangsúlyos helyen kezeli a cigányok helyzetét, több ilyen témájú szakmai vita is lezajlott – egyik ismertsége sem haladta meg a szűkebb szociológusi szakma olvasótáborát, a kutatások eredményei a

1 Ónody-Molnár Dóra cikke: http://nol.hu/belfold/20100109-elet_a_remenyen_tul_

nagyközönséget hidegen hagyták. Majd egyszer csak, amikor a szorosan vett téma szempontjából szinte kívülálló fiatal szociológus egy sajtótájékoztatón ismertette kutatása eredményeit, országos visszhangot kapott, hónapokig tartó, szakmai botránytól sem mentes esemény kerekedett belőle. Nézzük végig, pontosan mi is váltotta ki mindezt.

A Polgár Alapítvány azzal a céllal alakult, hogy a szegénység, a kirekesztődés, a diszkrimináció ellen, a társadalmi feszültségek leküzdéséhez nyújtson segítséget, ebbe beleértve azt is, hogy ösztönözze a cigánysággal újszerűen, az eddigiektől eltérő szemlélettel foglalkozó kutatások megvalósulását. Ennek kapcsán támogatták a hozzájuk pályázó Solt Ágneszt, hogy a szegregált telepeken élő cigányok mentalitását kutassa. Maga a téma azért is keltette fel az alapítvány érdeklődését, mert új nézőpontból, új módszerekkel kívánta vizsgálni a mélyszegénységben élőket. A kutató és szponzor közös célja nyilvánvalóan az volt, hogy későbbi támogatási programokhoz megfelelő háttérinformáció álljon rendelkezésre a cigánytelepek lakóiról, s az alapítvány későbbi programjai célzottabban, hatékonyabban működhessenek. Az újfajta megközelítést azzal lehetne összefoglalni, hogy nem kizárólag a befogadó (vagy éppen nem befogadó) közeg szemszögéből közelíti a cigányokat, nem arra kíváncsi, hogy a szegregáció, az előítéletek milyen erők velük szemben, hanem arra, hogy maguk a cigányok mindezt hogy élik meg, bennük milyen érzések – akár előítéletek – fogalmazódnak meg az őket körülvevő környezetről, és milyen mentalitást, tágabban vett túlélési stratégiát, ebből kialakuló szubkultúrát indukál a telepi lét. Kétségtől izgalmas a felvetett téma, és még ha voltak, vannak is olyan kutatások, tanulmányok, amelyek érintik ezeket a kérdéseket, olyan, mely országos nagyságrendben vizsgálná mindezt, még nem készült.

A kutatás körülményeit és menetét azóta minden, a téma iránt érdeklődő olvasó megismerhette.² Feltéve, hogy akarta, ugyanis a közvélemény, gyaníthatóan beleértve a szakmai közvélemény egy részét is, elsőként a médiából szerzett tudomást a kutatás eredményeiről, nem pedig szakmai publikációkból. Az OKRI – nyilvánossági stratégiájának megfelelően – az intézet, illetve az intézeti dolgozók által végzett kutatásokat a nyilvánosság elé tárja – ebben az esetben sajtótájékoztatót szervezett a kutatási eredmények bemutatására. A tájékoztatón megjelent sajtósok aztán nem a sajtóanyag leközlésére szorítkoztak, hanem kiemelték részeket a beszámolóból. A konzervatív, jobboldali sajtó a kutatás azon mondataira volt vevő, amelyek a cigányok felelősségét vizsgálták saját lehetetlen helyzetükkel kapcsolatosan. Ezek elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a telepeken élők közül hiányzik a szolidaritás, sokkal inkább egyfajta irigység figyelhető meg, mely a mélyszegénységből való kitörés gátjává is válik, a gyerekeket nem nevelik, időbeosztásuk strukturálatlan, miközben a cigányok jelentős része a nem cigány környezetet teszi felelőssé helyzetéért. Vagyis a média erre ily módon fogékony része egy tudományos kutatásra hivatkozva írhatta le, hogy a cigányok maguk

az okai saját szegénységüknek, felesleges mindenért a szegregáló környezetet hibáztatni, hiszen hogyan is lehetne segíteni azokon, akik ilyen körülmények között maguk termelik újra nyomorukat. Függetlenül a kutatás valós vagy szándékolt mondanivalójától, nagyon erős előítéletekről gondolhatták és gondolták azt sokan, hogy immár mindezt tudományos eredményekkel lehet igazolni, vagyis a cigányokról megfogalmazott erősen negatív mondatokat le lehet írni, s nem csak, mint egy véleményt, hanem mint igazságot, tényt.

A szakmai közvélemény ekkor kapcsolódott be a történetbe. A nyilvánosság előtt szinte kizárólag azok a kutatók szólaltak meg, akik elutasították a kutatás eredményeit. Solt Ágnes hónapokkal korábban a kutatási jelentés akkori változatát több szakértőnek is elküldte, véleményüket, kritikájukat kérve. Nem kapott választ. Közel egy hónappal az ominózus sajtótájékoztató előtt a kutatási beszámolót a Szociológiai Társaság ülésén ismertette, érdemi visszajelzést – saját bevallása szerint – ott sem kapott. Ezután újabb szakemberek véleményét is kérte a kutatásról, de még mindig reflektálatlan maradt a beszámoló. Egy előzetes anyagot természetesen elküldött a Polgár Alapítványnak is, ahol azt olvasva jelezték, hogy a beszámoló megfogalmazásai nem szerencsések, félremagyarázhatók ebben a formában, ezért kérték, hogy a sajtótájékoztatóra készült anyagról vegyék le az alapítvány logóját. A sajtóban megjelent, kiragadott és meglehetősen eltorzított megállapításokra – miszerint a cigányok maguk tehetnek nyomorukról – viszont már mindenki válaszolt. Pontosabban a napisajtó munkatársai felhívták és nyilatkoztatták a cigánykutatásokkal foglalkozó társadalomkutatókat, és elsősorban a kiragadott mondatokról, vagyis a média által torzított mondatokról kérdezték őket. A kutatás eredményeinek elutasítása – a média szintjén – szinte teljes volt. Olyannyira, hogy még a kisebbségi ombudsman is nyilatkozatban tiltakozott a kutatás megállapításai ellen. Aki ki is állt Solt Ágnes mellett, az magánemberként tette, kerülve a nyilvánosságot. Készült szakmai kritika is a kutatással kapcsolatosan – jellemzően ennek leközlésére nem vállalkozott a napisajtó.³ A kritikák hevessege – főleg a korábbi visszhangtalanság miatt – annyira meglepte mind a kutatót, mind munkahelyét, hogy az OKRI a honlapjáról le is vette az ominózus kutatási riport terepnaplóját. Persze nem csak a kritikák voltak hevesek, hanem a viszontválaszok is: miért csak egy szociológiai iskolának van jogosultsága cigányokat kutatni, miért baj az, ha más eredmények jönnek ki, mint az ő kutatásaikban? Miért kell elutasítani egy kutatást, csak mert annak eredményei nem esnek egybe a politikailag korrektnek gondolt korábbi kutatási eredményekkel?⁴

A kialakult helyzetet az OKRI egy szakmai vitanap formájában gondolta feloldani, de a támadások kereszttüzeiben végül elállt a rendezés jogától. Hasonlóképpen vélekedett a Polgár Alapítvány is, míg végül az MTA Kisebbségkutató Intézete vállalta a házigazda szerepét. Mivel a korábban történtek alapján egyértelmű volt, hogy a sajtó nem a szakmai vitára vevő, ezért annak kizárásával tartották meg a

3 Dupcsik Csaba ezen írása e-maileken keresztül volt elérhető az érdeklődők számára, de mint ő is írja *Esély*-beli cikkében, a *Népszabadság* nem közölte az írást.

4 Lásd http://nol.hu/belfold/20091219-az_elveszett_kozbiztonsag.

vitanapot 2010. februárban. Ezen immár szakmai érvek ütköztek egymással, de közös platform nem alakult ki. A vitán részt vevők utólagos elbeszélései alapján érdekes módon formálódtak az egyes táborok: az ELTE oktatói inkább védelmükbe vették Solt Ágneszt, míg az MTA kutatói részéről a kritikai hangok voltak erősebbek – finom szólva is.⁵ Az ugyancsak a szakmai érveket ütköztetendő *Esély* 2010/2. száma jelentette meg Dupcsik Csaba kritikáját a kutatásról, Solt Ágnes viszontválaszával egyetemben. A kutatási beszámolóból időközben tanulmány is készült, ami jelen folyóirat hasábjain olvasható.

Mondhatni a történet itt véget is ért, a sajtó már régen nem ezzel foglalkozik, a szakmai közönség meg kivitatkozta magát. A legkézenfekvőbb magyarázat a sajtó felelősségét feszegetné: ha néhány, a jobboldalhoz köthető sajtómunkás nem az ominózus néhány mondatot ragadja ki a tágabb szöveggörnyezetből, semmi nem történik; a Polgár Alapítvány gazdagabb egy kutatási jelentéssel, Solt Ágnes egy sikeresen megvalósított kutatással, aminek éppúgy nincs visszhangja, mint sok más hasonló munkának.

Érdemes azonban a történetek egy-két egyéb olvasatát is megvizsgálni.

Az egyik olvasatot talán jellemezhetnénk a téma érzékenységgel. Külön kutatást érdemelne, hogy nem egészen egy évtized alatt miként vált a „cigánykérdés” ennyire hangsúlyossá, hogy alakult át az egy népcsoporttal szembeni paternalista jellegű előítélet parlamenti mandátumokat jelentő, tömegeket mozgató, merev elutasítássá. Az érzékenységhöz az is hozzátartozik, hogy – úgy néz ki – nincs egy elfogadott nyelv, amin a kérdés megbeszélhető lenne. Az eltérő megközelítések olyannyira eltérő ideológiai alapot jelentenek, olyannyira eltérő nyelvezetet használnak, hogy ez nagyon megnehezíti a köztük levő kommunikációt. Dupcsik Csaba a cigánykutatásokat vizsgálva és módszertani, illetve politikai dimenziók mentén kategorizálva hat különböző lehetséges elemzési mezőt, ideáltípust sorol fel (Dupcsik 2009: 23). Amennyiben ebben a mezőelméletben szeretnénk elhelyezni a történeteket, akkor azt mondhatnánk, hogy Solt Ágnes kutatása a devianciaorientált strukturalista – vagyis civilizatórikus – megközelítéshez köthető, míg kritikussai a leíró esszencialistához – vagyis a klasszikus néprajzhoz, antropológiához. (Maga Solt Ágnes megjegyzi, hogy ő saját kutatását inkább a leíró strukturalista – vagyis a klaszszikus szociológiai – megközelítéssel jellemezné [Solt 2010]. Ráadásul az eltérő megközelítés nem feltétlenül jelenti azt, hogy maguk a kutatók lennének eltérő ideológiai, világnézeti alapokon.) Az egységesen elfogadott nyelv hiányát jelzi az is, hogy a blogokon megszólalók jelentős része elsősorban azt hangsúlyozta, hogy az ún. politikailag korrekt nyelven megfogalmazott megközelítések félrevezetnek, azokon nem lehet elmondani az igazságot, ez pedig senkinek nem használ. A közösségi publicisztikai megközelítések hangsúlyosságát az is jelzi, hogy társadalomkutatók is úgy érezték, végre valaki megfogalmazza azt, amit mindenki tud, csak eddig valamiért nem sikerült leírni. Csupán egy gondolatmenet erejéig

5 Jómagam nem voltam jelen a vitán, de a résztvevők szinte mind a vitastílus hevesességét, olykor személyességét emelték ki, ami főleg annak kapcsán volt meglepő, hogy korábban semelyik szociológiai kutatás nem váltott ki ehhez hasonló indulatokat, illetve erre a kutatásra sem reagált senki a sajtómegjelenés előtt.

időznék annál a kérdésnél, hogy a pc-nek tartott tudományos és közbeszéd miért vált vitatárggyá. Azt gondolom, hogy a magyar társadalom igen nagy mértékben frusztrált a cigányokkal kapcsolatosan (a cigányokon keresztül önmagával kapcsolatosan is): szomszédságában vagy akár pár órányira tőle harmadik világbeli nyomorban élnek emberek, amivel nem tud mit kezdeni. Észlelni és idegenkedni tőle lehet, elfogadni viszont már nem. Erre a helyzetre reagálva egyfajta védekező mechanizmusként kizárja azokat a megfogalmazásokat, amelyekből újra és újra saját felelősségét is ki tudja olvasni. Viszont ebből adóan rendkívül fogékony azokra a mondatokra, amik felmentést nyújthatnak számára. Hogy az utóbbi mondatok nem a politikai korrektség nyelvén fogalmazódnak meg, az kétségtelen. (Egy következő kutatási téma lehetne, hogy egy társadalomtudományi kutatásnak mennyire lehet vállalt vagy latens feladata, hogy a fent jelzett frusztrációt fokozza, vagy éppen oldja – de ebbe a gondolatkörbe most ugyanúgy nem kezdek bele, mint ahogy abba sem, hogy egy ilyen magas érzékenységű témánál mennyire lehetséges az ideológiamentes kutatás.)

Mind a kutatási beszámolót, mind az az alapján készült tanulmányt olvasva (majd Solt Ágnessel beszélgetve) az a kérdés foglalkoztatott egyre inkább, hogy mit kezd egy társadalomkutató a nyomorral, amivel egy cigánytelepekről szóló vizsgálat során szembesül. Technika, módszertan, felkészültség kérdése mind-össze? Ha a megfelelő szakmai kritériumokat betartva mutatom be, írom le és elemzem a mélyszegénység jellegzetességeit, akkor meg tudom tartani a kellő kutatói távolságot, objektivitást? Vannak-e elfogadott szakmai minimumok a hazai társadalomkutatásban erre, ha még a közösen elfogadott nyelvvel is vannak problémák? Kell-e közös szakmai, módszertani minimum?

A szerkesztők reményeit is tolmácsolva remélhetőleg a fenti kérdésekre is választ adnak valamelyest a következő blokk írásai.

Irodalom

Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története*. Budapest: Osiris Kiadó.

Dupcsik Csaba (2010): Mentalitások és kutatások. *Esély* (2): 73.

Solt Ágnes (2010): Válasz Dupcsik Csabának. *Esély* (2): 94.